

DOI: 10.7596/taksad.v1i3.57

OSMANLI KENTLERİNDE MAHALLELERİN MEKÂNSALLAŞTIRILABİLMESİ İÇİN BİR YÖNTEM DENEMESİ: KAYSERİ ÖRNEĞİ

Suat Çabuk, Kemal Demir

Özet

Bu çalışmada Osmanlı kentlerinde mahallelerin mekânsallaştırılması konusunda yaşanan sorunun çözümüne yönelik geliştirilen bir yöntem ele alınmış ve bu yöntemin Kayseri üzerinde sınanması gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda öncelikle Osmanlı kenti ve mahalle olgusu ele alınmış, sonrasında mahallelerin mekânsallaştırılmasında karşılaşılan sorunun çözümüne yönelik geliştirilen yöntem ortaya konulmuş ve son olarak da Kayseri kenti üzerinde bu yöntemin bir denemesi gerçekleştirilmiştir. Böylece Osmanlı Dönemi Kayseri'sinin 1500, 1543, 1655 ve 1872 yıllarına ait mahallelerine mekân boyutu kazandırılmıştır. Geliştirilen bu yöntemin Osmanlı'nın diğer kentlerinde de uygulanması ile kent tarihi yazımında mekânla ilişki kurmada yaşanan kopukluk giderilecek, Osmanlı kentlerinin oluşum ve gelişim aşamaları mahalleler üzerinden fiziksel olarak incelenebilecektir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Kenti, Osmanlı Şehirciliği, Mahalle, Komşuluk, Kayseri.

A Methodological Attempt to Evaluate the Spatialization of Quarters in Ottoman Cities: the Case of Kayseri

Abstract

In this study, a method that was developed for the solution of the problem that is faced in the subject of spatializing of quarters in Ottoman cities is handled and the trial of this method in Kayseri is put into practice. In this context, firstly, the case of Ottoman cities and quarter was handled, then the method that was developed for the solution of the problem that was come across in spatializing of quarters was presented and lastly the trial of this method was put into practice in Kayseri city. Therefore, the quarters of Kayseri belonging to the years 1500, 1543, 1655 and 1872 got a locality

aspect. With the implementation of this developed method in the other Ottoman cities, the disconnection that is faced in relating with the spatializing in writing the history of the cities will be removed and the development and formation processes of Ottoman cities will be analyzed physically upon quarters.

Keywords: Ottoman Cities, Ottoman Urbanism, Ottoman quarters, Neighbourhood, Kayseri.

Un Essai de Méthode pour étudier comment les quartiers des villes Ottomanes se transformaient en un lieu d'habitation civique

Résumé

Dans cette étude, nous avons examiné une méthode développée pour étudier la question de la transformation des quartiers des villes Ottomanes en un lieu d'habitation civique et étudié l'exemple de Kayseri pour tester notre méthode. Dans ce contexte, nous avons étudié le phénomène de la ville Ottomane et de ses quartiers, ensuite mis en évidence la méthode développée comme solution pour étudier comment les quartiers des villes Ottomanes se transformaient à un lieu d'habitation civique et puis étudié l'exemple de Kayseri pour tester notre méthode. Ainsi, nous avons étudié la dimension des quartiers datant de 1500, 1543, 1655 et 1872 de Kayseri à l'époque Ottomane. Grâce à cette méthode, qui nous permettra d'étudier d'autres villes Ottomanes, nous aurons la possibilité de comprendre la transformation d'un lieu lorsqu'on étudie l'histoire de l'urbanisation. De plus, avec la méthode proposée, nous aurons l'occasion d'examiner la fondation des villes Ottomanes et leurs évolutions au niveau physique/formel.

Mots-clés: Ville ottomane, Urbanisme ottoman, Quartier, Voisinage, Kayseri.

تجربة أسلوب تطبيق مكاني في أحياء المدن العثمانية

- نموذج قيصري -

ملخص:

في هذه الدراسة تناولنا أسلوبًا تم تطويره لحلّ المشكلة في التطبيق المكاني للأحياء في المدن العثمانية وقمنا باختبار هذا الأسلوب في مدينة قيصري. وفي هذا السياق، أولاً تناولنا "المدينة العثمانية" وواقع "الحي"، ثم ذكرنا أسلوب حل المشكلة التي حصلت في التطبيق المكاني للأحياء، وأخيراً أقيمت تجربة هذا الأسلوب في مدينة قيصري.

وبذلك تم إعطاء البعد المكاني للأحياء العثمانية في قيصري لسنوات 1500، و1543، و1655، و1872 م. وبتطبيق هذا الأسلوب الذي طُوّر على المدن العثمانية الأخرى ستم إزالة الفجوة الموجودة في تأسيس العلاقة مع المكان عند تأليف تاريخ المدينة. وسيمكن مشاهدة مراحل تأسيس المدن العثمانية وتطورها عبر الأحياء بشكل ملموس.

كلمات البحث:

المدينة العثمانية، التمّذّن العثماني، الحي، الجوار، قيصري.

1. Giriş

Kentlerin toplumsal ve fiziksel alt birimlere ayrılmasının tarihi, kent olgusunun ortaya çıkışına kadar götürülebilir. Mısır, Yunan, Roma kentlerinin düzenlenmesinde mekânın toplumsal sınıflar dikkate alınarak parçalara ayrıldığı bilinen bir durumdur. Bu anlamda ilk kent plancısı Hippodamos M.Ö. V. yüzyılda birbirini dik açılarla kesen ızgara şemasıyla tanındığı kadar “kentleri bölen adam” olarak da tarihe geçmiştir (Gallion and Eisner 1963:15-26). Hippodamos ızgara planlı olmasını savunduğu kentlerin işlevlere ve sosyal sınıflara (işçi, çiftçi ve asker) göre parçalara ayrılmasını (zoning) savunmuş ve bu düşüncesini Pire kentinde uygulamaya geçirmiştir.

İslam dininin ortaya çıkması ve yayılması sonrasında, Bizans ve İran uygarlıklarına ait kentlerin bulunduğu coğrafyada İslam kentleri (Grünebaum 1961: 141-158) gelişme göstermiştir. Klasik İslam kenti cami, çarşı ve mahalle üçgeninde biçimlenmiştir. İslam kentlerinde özel alan ve kamu alanlarının birbirinden ayrılması gereksinimi konut ve ticaretin farklı yerlerde konumlanmalarına neden olmuştur. Mahalle adı verilen konut bölgelerine, İslam dininin egemen olduğu her coğrafyada (Cezayir, Endülüs, Anadolu, Türkistan, Endonezya vb.) rastlanılmaktadır.

Emevîler Dönemi'nde İslam kentleri etnik ve dini gruplar temelinde mahallelere ayrılmış ve Müslüman mahallelerinde mescitler yapılmıştır. Başkent Şam'da Yahudiler, Hıristiyanlar ve Müslümanlar duvarlarla birbirinden ayrılan mahallelerde yaşamışlardır (Elisseef 1997: 128). Abbasiler tarafından 762 yılında kurulan ve 766 yılında hilafet merkezi olarak kabul edilen Bağdat kenti yaklaşık beş yüz yıl boyunca etnik, mesleki, dinsel ve mezhepsel farklılıklara göre mahallelere bölünmüştür. Emevî ve Abbasî mahalleleri "reis" ve "şeyh" adı verilen kişiler tarafından yönetilmişlerdir. Bu yöneticilere mahalle mescidi imamı yardımcı olmuşlardır (Yel 2003:324). 1055 yılında Bağdat kentini alan Selçuklular imar faaliyetleri sırasında kentin mevcut

mekânsal düzenini değiştirmediklerinden (Kaya 2008:4) mahalleler varlıklarını, 1258’de Moęollar kenti yakıp yıkana kadar sürdürmüşlerdir.

1071 Malazgirt Savaşı sonrasında Anadolu’ya geniş kitleler halinde gelen Türkler, Bizans’tan alınan köy ve kentlere yerleşmişlerdir. Bu süreç, Anadolu coğrafyasının Türkleşmesi ve İslamlaşması ile sonuçlanmıştır. Bu kapsamda Selçuklular Anadolu kentlerini İslam kenti kurallarına uygun olarak yeniden biçimlendirmişlerdir. XIII. yüzyıldan itibaren Anadolu’da çeşitli etnik köken ve dinlere mensup insanların kentlerde ayrı mahallelerde yaşadıkları bilinen bir durumdur. Anadolu Selçuklularının başkenti Konya’da Müslümanlar sur içerisindeki mahallelere, gayrimüslimler ise sur dışındaki mahallelere yerleştirilmişlerdir (Cahen 2008: 88-147). XIV. yüzyıl seyyahlarından Ibn Battûta Anadolu’da Ahilerin kontrolünde olan kentlerde farklı etnik köken, din ve mesleklere mensup insanların farklı mahallerde yaşadıklarını kaydetmiştir (Aykut 2004:201-210). Anadolu’nun Antik Dönem ve Bizans Dönemi kentlerinde kimlik değişimi Selçuklular ile başlamış, Beylikler Dönemi’nde sürdürülmüş ve Osmanlı Dönemi’nde tamamlanmıştır.

İslam coğrafyasındaki kentler İslam uygarlığının bir ürünü olmasına rağmen, her kentin kendine özgü insanının, kültürünün, ekonomisinin, coğrafyasının, jeolojisinin, topografyasının ve ikliminin olması tek tip İslam kentinin oluşmasını engellemiştir. Buna karşın tüm İslam kentlerinde işlevlerin ve yapısal unsurların birbirine benzemesi belli konularda prototipleştirmeye ya da modelleştirmeye olanak sağlamıştır. Bu prototipleşmenin gelişmiş ve belirgin örnekleri, Osmanlı Dönemi kentlerinde gözlenebilmektedir. Osmanlı kentlerinde genellikle önceki uygarlıklardan kalmış bir kale ve sur bulunmaktadır. Diyarbakır ve Sivas gibi bazı Osmanlı kentleri onarılmış surların içerisinde, Kayseri ve Kastamonu gibi diğer bazı Osmanlı kentleri ise sur dışında gelişme göstermişlerdir. Her iki kent tipinde de büyük bir cami (Ulu Cami) kentin odak noktası olarak ele alınmıştır. Bu camiye yakın bir konumda çarşı bölgesi oluşturulmuştur. Cami ve çarşıyla oluşturulan kent merkezinden başlayarak, kent çeperine kadar sınırları resmi yetkililer tarafından belirlenmiş mahalleler meydana getirilmiştir. Osmanlı’da mahalle bir yönetsel ve fiziksel birim olduğu kadar (Alada 2008: 68-110), her şeyden önce, sosyal ve kültürel yönleri olan, içerisinde insani değerleri ve çeşitli sosyal ilişkileri barındıran bir alandır.

Osmanlı kentleri üzerine çok sayıda çalışma yayınlanmış olmasına ve bu çalışmalarda mahalle olgusuna (adlarına, nüfuslarına, dinsel yapılarına, dikkat çekici binalarına, vergi bilgilerine vb.) geniş yer ayrılmasına rağmen, mahallelerin zamansal olarak haritalar üzerinde mekânsallaştırılması üzerine herhangi bir yöntem geliştirilememiştir. 1904-1906 yıllarında İstanbul ve İzmir kentleri için merkezi Londra’da bulunan Charles Edward Goad’un şirketi tarafından hazırlanan “Goad haritaları” ve Jacques Pervititch tarafından 1922-1945 yılları arasında hazırlanan

“Pervititch haritaları” semtler ve mahalleler bazında düzenlenmiştir. 1934 yılında yeniden ele alınan idari teşkilat sisteminin, İstanbul’da kaza, nahiye ve mahalle sınırlarını değiştirmesi üzerine belediye mektupçusu Osman Nuri Ergin tarafından 1934 yılında “İstanbul Şehri Rehberi” adlı bir çalışma (Ergin 1934) hazırlanmıştır. Bu rehber, sigorta paftalarındaki kadastral durumdan farklı olarak kılavuz plan niteliğinde hazırlanmış ve mevcut mahallelerin sınırları daha belirgin şekilde çizilmiştir.

Mahalleleri mekânsallaştırma yaklaşımı ilk olarak Ekrem Hakkı Ayverdi tarafından 1958 yılında hazırlanan “Fatih Devri Sonlarında İstanbul Mahalleleri, Şehrin İskanı ve Nüfusu” başlıklı çalışmada (Ayverdi 1958) gündeme gelmiştir. Ayverdi Fatih Dönemi İstanbul mahallelerini listelemiş, haritalarından yararlanarak mahalleleri mekânsallaştırmayı düşünmüş, ancak harita oluşturma konusunda kesin bir sonuca ulaşamamıştır. Erol Tümertekin’in (1979) kaleme aldığı “İstanbul’da Nüfus Dağılışı” adlı kitabında İstanbul’un 1955 ve 1975 yılları mahalleleri (268 adet) temel alınıp, kentsel doku kapsam dışı bırakılarak, idari açıdan mahalle sınırları haritası oluşturulmuştur. Çiğdem Aysu’nun (2002) “İstanbul Şehrinden Metropoliten İstanbul’a Mahallelerin Mekânsal Dağılışı” adlı makalesinde de yine 1955-2000 yılları arası dönemde İstanbul mahalleleri, Tümertekin haritalarına benzer şekilde idari sınırlar bağlamında gösterilmiştir. Ayrıca Ömer Demirel (2000) tarafından hazırlanan “Osmanlı Vakıf-Şehir İlişkisine Bir Örnek: Sivas Şehir Hayatında Vakıfların Rolü” adlı kitapta Sivas kenti mahallelerine geniş yer ayrılmıştır. Kitapta kentsel doku ile mahalle sınırları verilmeden farklı zamanlar için listelenen Sivas kenti mahalleleri, harita üzerinde sembolik numaralarla gösterilmiştir.

Bu makalede ise Osmanlı kentlerinde mahallelerin harita üzerinde mekânsallaştırılması konusunda yaşanan sorunun çözümüne yönelik geliştirilen bir yöntem ele alınmış ve bu yöntemin Kayseri kenti üzerinde sınanmasından elde edilen sonuçlar ortaya konulmuştur. Bu kapsamda öncelikle Osmanlı kentinde mahalle olgusu kısaca ele alınmış, sonrasında mahallelerin mekânsallaştırılmasında karşılaşılan sorunun çözümüne yönelik geliştirilen yöntem tanıtılmış ve son olarak da Kayseri kenti üzerinde bu yöntemin bir sınanması gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda Osmanlı Dönemi Kayseri’sinin mahallelerine 1500, 1543, 1655 ve 1872 yılları için oluşturulan mahalle listelerinden yararlanılarak mekân boyutu kazandırılmıştır. Geliştirilen bu yöntemin Osmanlı’nın diğer kentlerinde de uygulanması ile kent tarihi yazımı sırasında mekânla ilişki kurmada yaşanan kopukluk giderilmiş olacaktır. Şehircilik açısından ise Osmanlı kentlerinin oluşum ve gelişim aşamaları mahalleler temelinde fiziksel olarak gözlemlenebilecektir. Bu yöntemle elde edilecek mahalle haritalarının, Anadolu kentlerinin fiziksel dokusu üzerine yapılacak araştırmalara önemli katkısının olması beklenmektedir.

2. Osmanlı Kentinde Mahalle

Fransız Sosyolog Lefebvre (1991:31) her toplumun, her üretim tarzının kendi mekânını ürettiğini belirtir. Dolayısıyla tarihin bazı dönemlerinde toplumsal yaşamın ekonomik, teknolojik, politik, hukuksal vb. boyutlarında yaşanan değişimler, mekânın yeniden biçimlenmesine yol açar. Bu önermenin değişik uygulamaları Bizans'tan fethedilen kentlerde ve Tanzimat Dönemi (1839–76) sonrasında gelenekselden moderne geçiş yapan Anadolu kentlerinde belirgin bir biçimde yaşanmıştır. Bizans'tan alınan kentler Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı dönemlerinde gerçekleştirilen imar faaliyetleriyle Türk-İslam kentine dönüştürülmüşlerdir. Bu dönüşüm, Kayseri örneğinde saptandığı üzere 17. yüzyılda tamamlanmış gibidir. Örneğin Evliya Çelebi'nin "Seyahatname" (2006) adlı eserinde aktardığı, 1650 yılındaki Kayseri kentinin fiziki dokusu ile 1872 yılındaki Kayseri dokusu arasında belirgin bir fark bulunmamaktadır.

Buna karşın, Tanzimat Dönemi ile birlikte Osmanlı şehirciliği, geleneksel kalıplarının dışına çıkarak yeni bir evreye girmiş, Anadolu kentlerinin mekânsal yapısı çözülmeye başlamıştır (Aktüre 1978: 40). Tanzimat Fermanı'nın 1839 yılında ilanı, yeni evreye geçişte (Quataert 2006:447 ; Tanör 2005:75 ; Yerasimos 1996) bir milat, bir kilometre taşı olmuştur. Tanzimat ile başlayan bu değişim süreci için referans olarak Batılılaşma ve modernleşme alınmıştır. Batılı ve modern kentlerde yaşanan mekânsal deneyimler, Latin Amerika'dan Uzak Doğu'ya sıçrayarak bütün dünyaya yayılmıştır. Bu mekânsal deneyimler kısa zaman sonra Osmanlı ülkesini de çemberi içerisine almıştır. Batılı kent modelinin yaklaşık 170 yıllık uygulaması sonucunda, Anadolu kentlerinin geleneksel dokuları, büyük ölçüde tahrip edilmiştir. Bu tahrip süreci çağdaşlaşmanın ve değişimin bir gereği olarak görülmüştür.

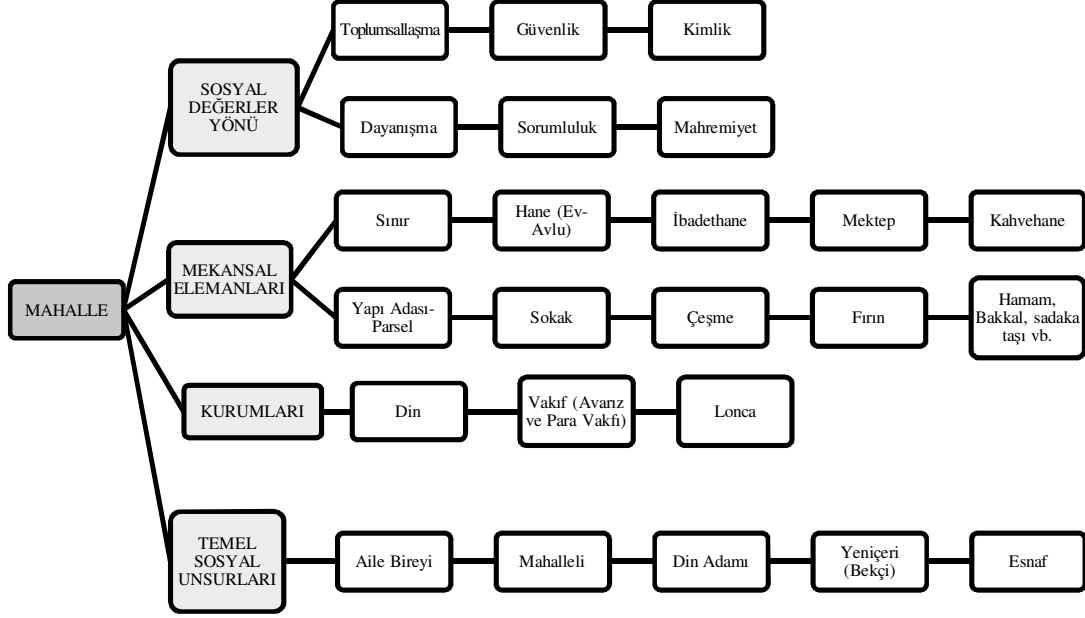
Osmanlı İmparatorluğu'nda Tanzimat öncesinde yönetim; eyaletlerde beylerbeyleri, sancaklarda sancakbeyleri, kazalarda kadılar, subaşılıklarda subaşılar, nahiyelerde naibler ve mahallelerde imamlar tarafından üstlenilmiştir. Osmanlı kentlerinde yargılama, idare, beledi hizmet yetkileri kadılarına verilmiştir (Ergin 1936: 77-83). Kadılar Osmanlı kentinin temel unsurlarını oluşturan vakıfları, loncaları ve mahalleleri çeşitli devlet görevlileri aracılığıyla denetlemişlerdir. Miri subaşı, kentlerde kadının maliye ve güvenlik konularındaki yardımcısıydı. Şehir kethüdası ve mahalle kethüdaları kent ve mahalle hizmetlerinden sorumlu idiler. Kadılar vakıflar üzerindeki kontrolünü, vakıf sorumluları üzerinden sağlardı. Kadı, muhtesip sayesinde çarşı ve pazarın kontrolünü gerçekleştirirdi. Diğer taraftan yeniçeri ağası kentin güvenliğini, kale dizdarı hazine ve resmi belgelerin korunmasını, şehir mimarı kentin imar düzenini, çöplük subaşısı kentin temizliğini sağlardı (Alada 2008: 68-10). Bu sayılan görevliler dışında daha pek çok devlet görevlisi, kentin kamu hizmetini yerine getirmek için görev

yapardı. Genel olarak bir Osmanlı kentinin kurumsal mekanizması bu şekilde incelenebilir.

Osmanlı kentlerinin temel fiziki bileşenleri cami, çarşı ve mahallelerdi. Osmanlı kent peyzajının odak noktasını Ulu Cami teşkil ederdi. Fethedilen ya da yeni kurulan kentlerde, vakıflar veya kentin ileri gelenleri tarafından ihtiyaç oranında cami ve mescitler yaptırılırdı. Bu anlamda cami, sadece ibadetin yerine getirildiği bir mekân değil, aynı zamanda Müslüman toplumun buluşma noktasıydı. Osmanlı kentinde cami ve Müslüman toplum ön plandaymış gibi gözükse de, birçok gayrimüslim unsur (Ermeni, Rum, Yahudi, Kıpti vb.) da aynı kentin bir parçası olarak yaşantısını yüzlerce yıl sürdürmüştür (Üstündağ 2005: 158).

Osmanlı kentleri limanlar ve kervanlarla desteklenen canlı bir ticaret hayatına sahipti. Kentlerin çevresinde geniş bir ticaret hinterlandı (kasabalar ve köyler) bulunurdu. Kentin belirli bir bölgesinde oluşan ticaret merkezi, çarşı olarak adlandırılırdı. Pek çok kentte çarşı çevresinde veya çarşıya ulaşan ana yollar üzerinde pazarlar yer alırdı. Diğer taraftan İstanbul, Bursa, Kayseri, Antep ve Edirne çarşıları çok sayıda ticaret yapısından (çarşı, pazar, han vb.) oluşan bir kompleksti. Çarşı sokaklarında farklı iş kollarına hizmet eden dükkânlar ve işlikler bulunurdu. Üstü kapalı sokaklarda sıralı dükkânlardan oluşan kapalı çarşının merkezinde kıymetli eşyaların satıldığı ve önemli evrakların saklandığı bedesten yer alırdı. Ancak küçük kentlerde bedesten inşa edilmezdi. Kentlerde belirli bir eksen üzerinde dizilmiş dükkân sıralarından oluşan arastalar bulunurdu. Çarşının çevresinde hem ticaret yapılan hem de konaklanan hanlar oluşturulurdu.

Osmanlı kentinin fiziki dokusunun üçüncü değişmezi ya da ana unsuru mahallelerdi. Osmanlı mahalleleri kendi kendini yöneten en küçük idari birimlerdi. Osmanlı İmparatorluğu kentsel biçimlenmede kendisine, İslam kentlerindeki “mahalle” modelini esas almıştır. Ali Akay (2002: 40-78) bir mahalle kurmanın esasen kent kurmak olduğunu ifade eder. Osmanlı’da kent mahalle mahalle inşa edilirdi (Alver 2010: 117). Osmanlı kentinin büyümesi, artan nüfusa bağlı olarak yeni bir mahallenin ortaya çıkmasıyla gerçekleşirdi. Mahallelerin fiziksel yapılanması düzensiz ve karmaşık gibi görünse de, aslında kendi içinde tutarlı ve toplumun gereksinimlerine uyan (Üstündağ 2005: 158) bir biçimlenişti vardı. Osmanlı kentinde mahalle, Batılı kent parçalarından farklı olarak bir üretim alanı değildi (Bergen, 2010:149). Müslüman mahalleleri cami ya da mescitlerin etrafında oluşurken, gayrimüslim mahalleleri kilise ve havralara yakın konumlanmışlardı. Öte yandan Osmanlı kentinde bir mahallenin kurulması, bölünmesi, bir başka mahalle ile birleştirilmesi ya da ortadan kaldırılması tamamen devletin yetkisindeydi.

Şekil 1. Tanzimat Öncesi Osmanlı Mahallesinin Genel Yapısı

Şekil 1’de görüldüğü üzere Osmanlı mahallesi; sosyal değerler yönü, sosyal unsurları, kurumsal yapısı ve mekânsal elemanları olmak üzere dört başlık altında ele alınabilir. Osmanlı kentinde mahalle kavramının altını dolduran bu dört bileşenin incelenmesi, hem bu çalışmanın konusunu oluşturmaması hem de bu hacimde bir çalışma içerisinde ele alınmasının olanaklı olmaması nedenleriyle kapsam dışı tutulmuştur. Buraya kadar altı çizilen noktalar, ancak Kayseri mahallelerinin mekânsallaştırılması yönteminin araştırılmasına bir geçiş olarak değerlendirilmelidir.

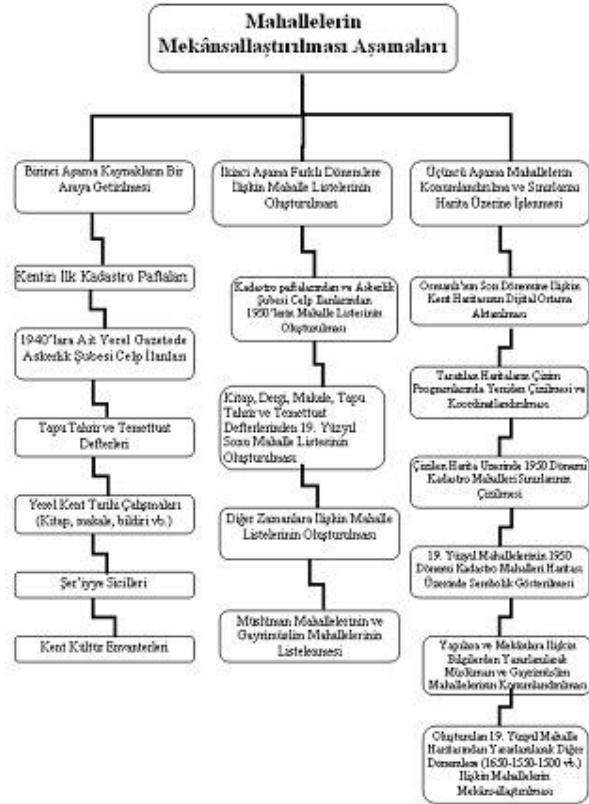
3. Osmanlı Dönemi Kent Mahallelerinin Mekânsallaştırılması Yöntemi

Osmanlı kentlerinde mahalleler Tanzimat Dönemi’nde ve Erken Cumhuriyet Dönemi’nde yaşanan idari değişimlere karşın varlıklarını 1934 yılına kadar sürdürmüşlerdir. 1934–1944 yılları arasında mahalle muhtarlıklarının bir yasal düzenleme (2295 Sayılı Kanun; Resmi Gazete: 19.6.1933 tarih) ile kaldırılması ve muhtarlık örgütünün işlevlerinin diğer kurumlara dağıtılmasıyla, Anadolu kentlerinde mahalle kurumu çözüme sürecine girmiştir. 1944 yılında hazırlanan bir yasayla (4541 Sayılı Kanun; Resmi Gazete: 10.4.1944) mahalle muhtarlıkları yeniden kurulmuştur. Ancak bu yeni süreçte mahalle sayısının ve sınırlarının değiştirilmesi, harita üzerinde mahallelerin mekânsallaştırılmasını güçleştirmektedir. Diğer taraftan mahallelerin sayısını, adını ve sınırlarını değiştiren kararların yer aldığı resmi belgelerin saklanmamış olması, kentlerin 1950 sonrasında yoğun nüfus artışı ve göç baskısı yaşaması ve imar planları eliyle geleneksel dokunun köklü değişime uğratılması mahallelerin mekânsallaştırılması çalışmalarını zorlaştırmaktadır.

Bu nedenlerden ötürü mahallelerin mekânsal gelişim serüveninin araştırılması hem masa başında hem de sahada uzun süreli ve geniş kapsamlı bir çalışmayı gerektirmektedir. Geliştirilen yöntemin uygulama alanını oluşturan Kayseri mahallelerinin mekânsallaştırılması, toplamda altı yıllık bir sürecin sonucunda gerçekleşmiştir. Osmanlı kentinde mahallelerin mekânsallaştırılması yöntemi Şekil 2’de görüldüğü gibi üç aşamadan oluşur.

İmar operasyonlarının Anadolu kentlerinde köklü mekânsal değişimlere yol açması, özellikle 1950 sonrasında gerçekleşmiştir. Dolayısıyla İstanbul, İzmir ve Ankara gibi kentler kapsam dışı bırakıldıklarında, Osmanlı kentlerinde mahallelerin mekânsallaştırılması çalışmalarına başlangıç noktası olarak, henüz imar hareketlerinin başlamadığı ve yeni mahallelerin ortaya çıkmadığı 1940’lı yılların sonu ile 1950’li yılların başı alınabilir.

Bu süreçte öncelikle 1950’li yıllara ilişkin bir mahalle listesi elde edilmelidir. Mekânsallaştırma çalışması 1950’den geriye doğru, o kentin Osmanlıların eline geçmesi sonrasında düzenlenen ilk tahrir çalışmasına kadar götürülebilir. Mahalle listesine ulaşılacak resmi kurumların başında kadastro müdürlükleri gelmektedir. Kentin ilk kadastrolarına ilişkin paftalar ile bu paftalara esas teşkil eden ada ve parsel bazındaki tespit ve ölçüm krokileri, çalışma için birincil kaynağı oluşturmaktadır.

Şekil 2. Osmanlı Kentlerinde Mahallelerin Mekânsallaştırılması Süreci

1950'lerin mahalle listesi oluşturulduktan ve kadastral veriler toplandıktan sonra, Osmanlı'nın son yıllarına yönelik ikinci bir mahalle listesine gereksinim duyulmaktadır. Bu aşamada başvurulabilecek başlıca kaynaklar ise Osmanlı Tapu Tahrir veya Temettuat defterleridir. Ayrıca o dönemlerde kaleme alınmış kent tarihine ilişkin kitaplarda da mahalle listelerine rastlanılabilmektedir. Bu kaynaklardan 19. yüzyıl sonu mahalle listesi oluşturulduktan sonra, zamanda geriye doğru incelemeyi özellikle kentin Şer'iyye Sicilleri ve Tapu Tahrir Defterleri üzerinde derinleştirmek gerekmektedir. Bu noktada kentin 17. yüzyıl mahallelerinin bir listesini oluşturmak, kentsel gelişim açısından hem öncesi hem de sonrası için oldukça açıklayıcı bilgiler sağlamaktadır.

Çeşitli kaynaklardan yararlanılarak farklı zamanlara (1880, 1750, 1650, 1550, 1500 gibi) ilişkin mahalle listeleri oluşturulduktan sonra, mahalle bilgilerinin mekânsallaştırılması aşamasına geçilir. Bunun için 19. yüzyılın sonunda veya 20. yüzyılın başında hazırlanmış ve yapı adalarını hassas bir şekilde gösteren bir kent haritasına gereksinim vardır. Bu harita taratılarak dijital ortama aktarılır. Taratılan harita herhangi bir çizim programında dikkatli bir şekilde yeniden çizilir ve hazırlanan altlık koordinatlandırılır. 1950'lere ait kadastro paftalarında belirtilen mahalle sınırları, yeniden çizilen Osmanlı Dönemi kent haritası üzerinde gösterilir. Kentsel kadastro işlemleri mahalle esas alınarak yapıldığından, kadastro haritalarından mahallelerin resmi sınırlarına ulaşılabilir. Böylece 1950 dönemi mahallelerinin mekânsallaştırılması tamamlanmış olur.

Daha sonra 19. yüzyılın sonunda resmi olarak var olan mahallelerin mekânsallaştırılması işlemine geçilir. O döneme ait mahalleler, birleştirildikleri mahallelerin sınırları içinde sembolik olarak konumlandırılırlar. Bu aşamada diğer çalışmalardan ve kent haritalarından toplanan, yapılara ve mekânlara ilişkin (Camiler, mescitler, türbeler, kiliseler, medreseler, hanlar, çarşılar, pazar yerleri, mezarlıklar, sebze bahçeleri, hamamlar, çeşmeler, su terazileri ve diğer yapılar) veriler kadastro bilgileri ışığında mekânsallaştırılır. Yapıların ve mekânların (özellikle mescitlerin ve çeşmelerin) konumlarından yararlanılarak öncelikle Müslüman mahallelerinin mekânsallaştırılması gerçekleştirilir. Mekânsallaştırılmasında sorunla karşılaşılan Müslüman mahalleleri, gayrimüslim mahalleleri ile birlikte yeniden gözden geçirilir. Diğer taraftan tamamen gayrimüslimlerin yaşadıkları mahalleler ile ortak yaşanan mahallelerin konumlarını ve sınırlarını belirlemek, Müslüman mahallelerinin mekânsallaştırılmasından daha fazla engel çıkarmaktadır.

Mahallelerin konumları belirlendikten sonra bir diğer önemli sorun da mahalle sınırlarının kesinleştirilmesi ve yapı adalarının hangi mahalle sınırları içerisinde kaldığının belirlenmesidir. Bu noktada Tanzimat sonrasında Anadolu kentlerinde kullanılmaya başlanan ve vergi defterlerinde yer alan sokak bilgilerinden ya da Şer'iyeye Sicilleri'nden yararlanılabilir.

Müslüman ve gayrimüslim mahallelerinin konumları ve sınırları belirlendikten sonra, en son aşamaya geçilir. Bu aşamada 19. yüzyıl sonu mahalle haritasından başlayarak farklı dönemlere ilişkin mahalle haritaları çizim programında düzenlenir.

4. Osmanlı Dönemi Kayseri Mahallelerinin Mekânsallaştırılması Denemesi

Bir önceki bölümde anlatılan yöntemin sınanması, Kayseri mahalleleri üzerinde gerçekleştirilmiştir. İlk aşamada Kayseri mahallelerine ilişkin Osmanlı ve Cumhuriyet dönemleri kaynakları bir araya getirilmiştir. Yüzlerce belge, kitap ve makale içerisinden doğrudan kullanılacaklar çalışmaya referans olarak alınmıştır. 1947–1953 yıllarında hazırlanan kadastro paftaları, 1949 yılında Kayseri Gazetesi’nde yayınlanan Askerlik Dairesi ilanı, Ahmet Nazif Efendi tarafından 1910’larda hazırlanıp 1986 yılında Mehmet Palamutoğlu tarafından yayınlanan “Mir’at-i Kayseriyye” kitabı, Hüseyin Cömert tarafından yayınlanan 1872 tarihli Kayseri Vergi Kayıt Defteri bu çalışmanın temel kaynaklarıdır. Bu belge ve çalışmalara ek olarak Tayyip Gökbilgin’in (1955) “16. Asır Başlarında Kayseri Şehri ve Livası” adlı makalesinde yer alan mahalle listesinden, Mehmet Çayırdağ’ın (1981) “Kayseri’nin Mahalleleri” adlı çalışmasında yer alan mahalle listelerinden ve Mehmet İnbaşı’nın “1484-1500-1570 Tarihli Kayseri Tapu-Tahrir Defterleri” (2009) adlı çalışmasında adları belirtilen mahallelerden de alıntı yapılmıştır. Bu çalışmalar dışında toplam 242 adet Kayseri Şer’iyye Sicili’nden günümüz harflerine aktarılanların 50 kadarı incelenerek dönemlere göre mahalleler listesine ve mahalleler hakkında konumsal bilgiye ulaşılmaya çalışılmıştır. Ayrıca 2008’de Yıldray Özbek ve Celil Arslan tarafından hazırlanan “Kayseri Kültür Envanteri” adlı çalışma da özellikle yapıların tarihlendirilmesinde kullanılmıştır.

Birincil kaynaklardan kadastro paftaları, Kayseri’de ilk kez 1947–1953 yılları arasında hazırlanmıştır. 103 paftadan oluşan kadastro paftalarında 50 mahallenin adı geçmektedir (Tablo 1).

Tablo 1. Kadastro Paftalarına Göre 1950 Yılı Kayseri Mahalleleri

Çarşı	Kalpaklıoğlu	Tutak	Küçükali
Camii Kebir	Yanıkoğlu	Hacıkasım	Emirağa
Kiçikapu	Gavremzade	Tavukçu	Bozatlıpaşa
İslimpaşa	Seyitgazi	İsmetpaşa	Kemeraltı
Cumhuriyet	İsağa	Caferbey	Karaimam
Dilaverpaşa	Baldöktü	Mustafanecip	Danaclar
Yalman	Mükremin	Hacımansur	Kabasakal

Yenice İsmail	Hacivelet	Eskibedesten	Küçükmustafa
Serçeönü	Tacettin	Karakürkçü	Hacısaki
Hallaçoğlu	Lalapaşa	Nazımbey	Çandır
Kalenderhane	Hasinli	Gülük	Hacıkılıç
Zekaibey	Deliklitaş	Tahirağa	
Muammerbey	Tosun	Gubaroğlu	

Kayseri’de 1947–1953 yılları arasında hazırlanan kadastro paftaları ve ada bazında ölçüm krokileri bir araya getirilerek kent dokusuna ilişkin yeni bir harita elde edilmiştir. Diğer taraftan Kayseri’nin 1882 yılında hazırlanan haritası ile oluşturulan 1950 haritası karşılaştırıldığında, Kayseri’nin geleneksel dokusunda sınırlı bir değişim yaşandığı anlaşılmaktadır. Bu değişimler 20. yüzyılın başında mutasarrıflar ile 1933 yılında hem valilik hem de belediye başkanlığı yapan Nazmi Toker eliyle gerçekleştirilmiştir (Çabuk ve Demir 2012, 643).

Öte yandan Ahmet Nazif Efendi (1987: 196) 20. yüzyılın başında Kayseri’de 108 mahallenin bulunduğunu belirtmiştir. 1872 tarihli Kayseri Vergi Kayıt Defteri’nde ise (Cömert 2007) 105 mahalle ve 3 bölgenin adı geçmektedir. Bu iki yayındaki mahalleler birlikte değerlendirildiğinde, Kayseri’de temelde 105 mahallenin bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır (Tablo 2).

Dolayısıyla 1872 vergi kayıt defterinde belirtilen 105 mahalle, 1950 kadastrusunda 50 mahalle haline gelmiştir. Bu 55 mahallenin hangi mahallelere eklendiğini belirlemek ise resmi bir belge olmadığı için sorun oluşturmuştur. Ayrıca Kayseri hakkında yazılmış kitap ve makalelerde bu konuya ilişkin herhangi bir açıklama getirilmemiştir. Bu noktada kentin tek yerel resmi gazetesi olan Kayseri Gazetesi’nin incelenmesi gerekli olmuştur. Haftada iki gün yayınlanan dönemin Kayseri Gazetesi incelendiğinde, Kayseri Askerlik Dairesi’nin bir ilanına rastlanılmıştır. Bu ilanda yer alan tabloda 1949 yılındaki mahalleler birinci sütunda, eski mahalleler ise ikinci sütunda belirtilmiştir. Diğer bir ifadeyle tabloda eski mahallelerin birleştirildiği yeni mahalleler belirtilmiştir.

Tablo 2. 19. Yüzyıl Sonu ve 20. Yüzyılın Başında Kayseri Mahalleleri

Hacıkılıç	Hacı Arap Eskici Yahya	Oduncu	Bozatlı Hasan Bey
Yenice İsmail Efendi	Hacı Arap Madenoğlu	Büyük Bahçe	Taşkıncık Pamukatan
Yenice Hacı Ekiz	Baldöktü	Sınıkcı	Taşkıncık Halil İbrahim

Yenice Yaraş	Seyitgazi	Tavukçu	Taşkıncık Küçük Mustafa
Yenice Çandır	Lala Paşa	Caferbey Köyyıkan	Hacet
Yalman	Şeyh Tacettin	Caferbey Selaldı	Köse Danışmend
Hasbek Hacı Saki	Hacı Velet	Caferbey Sisliyan	Kapan
Hasbek Kümbet	Tutak	Caferbey Süleyman	Hacı İvaz
Hasbek Molla İsmail	Hasinli	Caferbey Meydan	Camii Kebir
Hasbek Kiteci	Deliklitaş	Cürrük (Çorçürük)	Gürcü
Hasbek Hoca Hasan	Hacı Kasım İslam	Çivici Bektaş	Mumcu Halil
Hasbek Kendirci	Hacı Kasım Rumiyan	Çakaloz	Sasık
Hasbek Dilaverpaşa	Hacı Kasım Ermeni	Hasan Fakı Emirağa	Sasık Rumyan
Kalenderhane Serçeoğlu	Varsak	Hasan Fakı Küçük Ali	Kiçikapu
Kalenderhane Ağa	Batman	Hamurcu Gubaroğlu	Eslim Paşa
Kalenderhane Cürcürler	Fırıncı	Hamurcu Karafakı	Şarkıyan
Kalenderhane Şeyh Ağa	Konukboğan	Gebe İlyas Tahir Ağa	Rumyan Ahi İsa
Kürtler Seyfullah	Tus (Tosun)	Gebe İlyas Danacılar	Kale
Kürtler Fethullah	Merkebcı	Eski Bedesten	Mermerli
Hallaçoğlu	Hacı Mansur	Gülük	Rum Sultan
Hunat Kulpaklıoğlu	Karakürkçü	Behçevan Ömer Şeyh	Tacı Kızıl
Hunat Gavremoğlu	Dadır	Bahçevan Kemeraltı	Şuturban (Şatırban)
Hunat Yanıkoğlu	Karageçe	Bahçevan Şeyh Abdullah	Emir Sultan
Alaca Mescit	Sayacı	Bahçevan Karaimam	Hürrem Çavuş
Musa Gazi	Oduncu Karabet	Bozatlı Kilercioğlu	
Mükremin	Harpur	Bozatlı Kabasakal	
Hacı Arap İsa Ağa	Harpur Oduncu	Bozatlı Paşa	

Böylece 1950 ve 1872 yıllarında var olan mahallelerin listelenmesi tamamlanmıştır. Bu noktadan sonra Mehmet İnbaşı'nın yayınlamış olduğu 16. yüzyıl Tahrir defterlerinden yararlanılarak mahalle adları ve hane sayıları çıkarılmıştır. Aynı

zamanda 1645 ve 1655 yıllarına ait Kayseri Şer'iyeye Sicilleri'nden yararlanılarak 1655 yılı mahalle listesi oluşturulmuştur. Osmanlı Dönemi için farklı zamanlara ilişkin mahalle listeleri oluşturulduktan sonra, ayrıca Müslüman ve gayrimüslim mahallelerinin de listelenmesi gerekli olmuştur.

Kayseri'de farklı zamanlara (1500–1543–1570–1612–1645–1872–1950) ilişkin mahalle listeleri oluşturulduktan sonra, üçüncü aşamada mahallelerin mekânsallaştırılmasına geçilmiştir. Daha önce de açıklandığı üzere Kayseri 1910'larda ve 1930'larda imar uygulamaları ile morfolojik olarak sınırlı da olsa bir değişimden geçtiğinden, bu değişimlerin yaşanmasından önce hazırlanmış olan 1882 haritasından yararlanılmıştır. Bu haritanın reprovit kopyasını Osman Eravşar (2000: 343) "Seyahatnamelerde Kayseri" adlı kitapta yayınlamıştır. Bu reprovit kopya taranarak dijital ortama taşınmıştır. Gerek kadastro paftaları gerekse 1882 haritasının reprovit kopyası çizim programlarında, orijinalden çekilen fotoğraflardan da yararlanılarak hassas bir şekilde yeniden çizilmiş ve hazırlanan altlık koordinatlandırılmıştır.

1882 haritası ile 1950'lere ait kadastro paftalarından oluşturulan altlık üzerine öncelikle 1950 döneminde var olan 50 kadastro mahallesi çizilmiştir. Kentsel kadastro işlemleri mahalle esas alınarak yapıldığından, hem o dönemki resmi mahalle adlarına hem de mahallelerin resmi sınırlarına ulaşılabilmiştir. Böylece 1950 dönemi mahallelerinin mekânsallaştırılması tamamlanmıştır. İkinci olarak Kayseri'de 1872-1882 yıllarında 105 mahalle olduğundan hareketle bu mahallelerin mekansallaştırılması için 1949 tarihli Askerlik Şubesi ilanından yararlanılarak daha önce mekansallaştırılan 50 mahalle üzerine 105 mahalle sembolik olarak konumlandırılmıştır. Bu aşamada diğer çalışmalardan ve kent haritalarından toplanan yapılara ve mekânlara ilişkin veriler, kadastro bilgileri ışığında mekânsallaştırılmıştır. Bu işlem sonucunda Kayseri kentinde Bizans, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerine ilişkin 214 yapının konumu belirlenmiştir. Bu konumlandırma sonucunda Müslümanların yaşadığı 67 mahalleden 65'i mekânsallaştırılmıştır. Diğer iki Müslüman mahallesi olan Sasık İslam ve Hürrem Çavuş mahallelerinin buldukları alan bilinmekle birlikte, daha sonraki aşamada gayrimüslim mahalleleri ile birlikte ele alınarak mekansallaştırılmalarına karar verilmiştir.

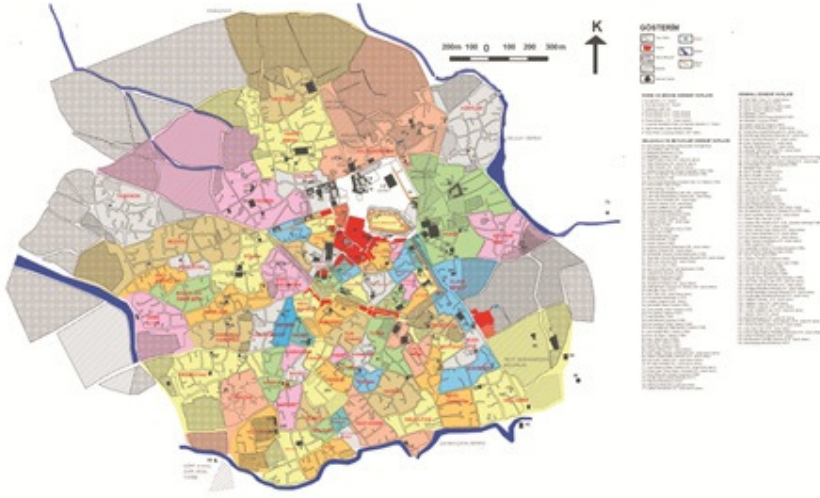
Tamamen gayrimüslimlerin yani Ermenilerin ve Rumların yaşadıkları mahalleler ile ortak yaşanan mahallelerin konumlarını ve sınırlarını belirlemek, Müslüman mahallelerininkinden daha güç olmuştur. Bu noktada gayrimüslimlerin yaşadıkları 38 mahallenin sınırının belirlenmesinden önce, konumlarının netleştirilmesi gerekmektedir. Bunun için kiliselerin, çeşmelerin, yapı adalarının, parsellerin (hane sayılarının) ve yapıların ilişkisinden hareket edilmiştir. Ancak bu referans noktalarının da mahallelerin

konumlandırılmasında yeterli olmadığı Kayseri örneğinde gözlemlenmiştir. Bu noktada Tanzimat sonrasında Osmanlı Anadolu kentlerinde kullanılmaya başlanan sokak isimlerinden ve Kayseri Şer'îye Sicilleri'nden yararlanılmıştır.

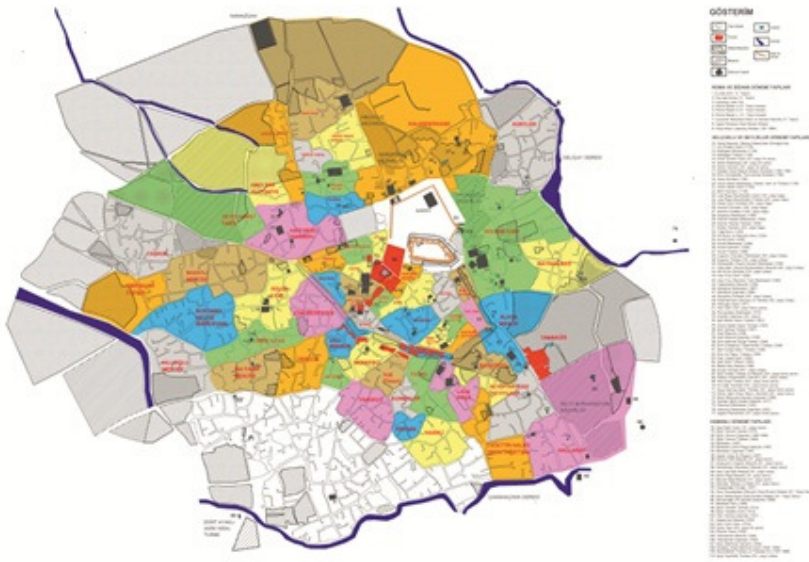
Müslüman ve Gayrimüslim mahallelerinin konumları belirlendikten sonra diğer önemli bir sorun da mahalle sınırlarının belirlenmesidir. Burada 1872 tarihli Vergi Kayıt Defteri'nde yer alan sokak adlarından yararlanılmıştır. Sokak adlarından yola çıkarak yapılan incelemede, tıpkı İstanbul'da olduğu gibi Kayseri'de de mahallelerin genellikle sokaklar yardımıyla birbirinden ayrıldıkları bulgusuna ulaşılmıştır. Buna karşın Kayseri mahallelerinden Çivici Bektaş, Hacı Kasım ve Hasbek mahallelerinde sınırların yapı adasının içerisinden geçirildiği sonucuna varılmıştır. Sınır hattını saptamada bu mahallelerin 1950'lerdeki kadastro parsellerine ilişkin bilgiler, 1950 ile 1872 yıllarındaki parsel sahiplikleri ve meşmetler ile çeşmelere ilişkin bilgiler birlikte değerlendirilerek, sınırlar yapı adasının içerisinden geçirilmiştir (Şekil 3). Son aşamada ise oluşturulan 1872–1882 mahalle haritasından hareketle 1645–1655 yıllarına ilişkin mahalleler mekânsallaştırılmıştır (Şekil 4). Aynı şekilde 1645–1655 mahalle haritasından yararlanılarak da 1543 yılına ilişkin mahalleler mekânsallaştırılmıştır (Şekil 5). Sonrasında Mehmet İnbaşı'nın 1500 yılına ait Tahrir Defteri'nden ve 1543 haritasından hareketle 1500 yılı mahalle haritası (Şekil 6) oluşturulmuştur.

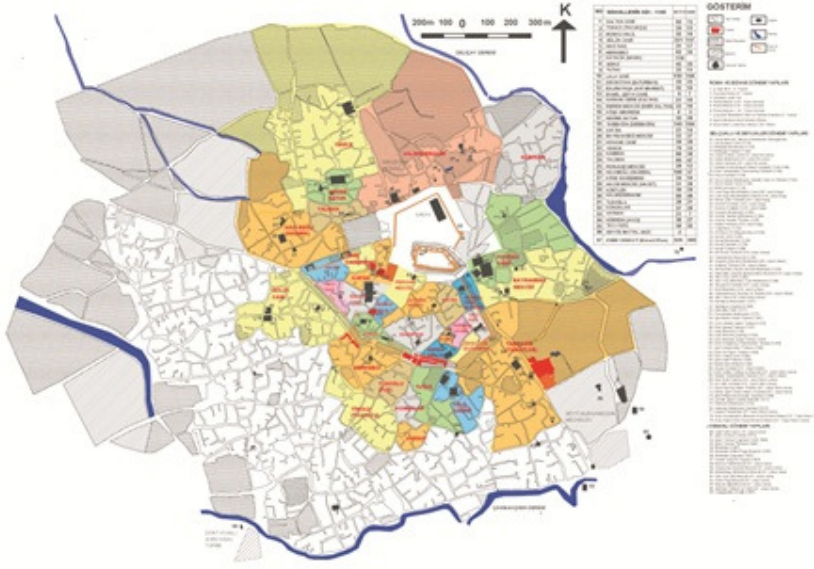
Şekil 3. Kayseri'nin 1872 Yılı Mahalle Mekânsallaştırması

Şekil 4. Kayseri'nin 1655 Yılı Mahalle Mekânsallaştırması

Şekil 5. Kayseri'nin 1543 Yılı Mahalle Mekânsallaştırması

Şekil 6. Kayseri'nin 1500 Yılı Mahalle Mekânsallaştırması

5. SONUÇ

Osmanlı kenti birtakım alt sistemlerden oluşmuştu. Bu alt sistemlerin başında mahalle gelirdi. Mahalle Osmanlı kent toplumunun konut alanlarıydı. Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan yıkılışına kadar mahalleler çok önemli roller üstlenmişti. Tanzimat ve Erken Cumhuriyet dönemlerinde gerçekleştirilen reformlar, 1950 sonrasında belediyelerin imar hareketleri ve kırdan kente doğru yaşanan yoğun göç, kentlerin fiziki biçimlenişini olduğu kadar mahallelerinin yapısını ve sınırlarını da değiştirmiştir. Bugün artık eski mahallerin yaşam şekli ve fiziki dokusunu gözlemleyebilmek için değişime karşı kendini koruyabilmiş Göynük, Taraklı, Kemaliye gibi sayısı oldukça azalmış kasabalara gitmek gerekmektedir.

Bu makalede Osmanlı kentinin fiziksel portresinin en önemli elemanlarından biri olan mahallerin mekânsallaştırılması için geliştirilen yeni bir yöntem ortaya konulmuştur. Önerilen yöntemin Kayseri üzerinde gerçekleştirilen denemesi verilmiş ve 1500–1543–1655–1872 yıllarına ait mahalleler oluşturulan haritalar üzerinde mekânsallaştırılmıştır. Bu mekânsallaştırma haritaları ile Kayseri'nin Osmanlı'dan günümüze mahalleleri fiziksel açıdan incelenebilir hale gelmiştir. Ayrıca Kayseri ve mahalleler hakkında çalışma yapan mimar, şehir plancısı, sanat tarihçisi, arkeolog, tarihçi ve demograflar için önemli bir altlık hazırlanmıştır. Bu yöntem ve denemeden hareketle, Trabzon, Gaziantep, Şanlıurfa, Antakya, Manisa gibi tarihi Osmanlı kentlerinin mahalle bazında nasıl bir evrim sürecinden geçtiği ortaya konulabilecektir. Mahallelerin mekânsallaştırılması sonucunda üretilecek haritalarla günümüz haritaları karşılaştırılarak değişimlerin boyutu belirlenebilecektir.

KAYNAKLAR

- Ahmed Nazif. (1987). **Kayseri Tarihi (Mir'at-ı Kayseriye)**. Tercüme Mehmet Palamutoğlu. Kayseri: Kayseri Özel İdare Müdürlüğü ve Kayseri Belediyesi Birliği.
- Aktüre, S. (1978). **19. Yüzyılın Sonunda Anadolu Kenti Mekânsal Yapı Çözümlemesi**. Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi.
- Alada, A. B. (2008). **Osmanlı Şehrinde Mahalle**. İstanbul: Sümer Kitabevi.
- Alver, K. (2010). "Mahalle: Mekân ve Hayatın Esrarlı Birlikteliği". **İdeal Kent: Kent Araştırmaları Dergisi** Sayı 2.
- Akay, A. (2002). "Bir Mahalle İnşası", **İstanbul Dergisi**. Sayı: 40.
- Aykut, A. S. (2004). **İbn Battuta Seyahatnamesi I-II**. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Aysu, Ç. (2002). "İstanbul Şehrinden Metropoliten İstanbul'a Mahallelerin Mekansal Dağılışı". **İstanbul Dergisi**. Sayı: 40.
- Ayverdi, E. H. (1958). **Fatih Devri Sonlarında İstanbul Mahalleleri, Şehrin İskanı ve Nüfusu**. İstanbul: Vakıflar Umum Müdürlüğü Neşriyatı.
- Bergen, L. (2010). "Medeniyetin Cüzü: Mahalle", **İdeal Kent: Kent Araştırmaları Dergisi**, Sayı 2.
- Cahen, C. (2008). **Osmanlılardan Önce Anadolu**. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları. 3. Baskı.
- Cömert, H. (2007). **19. Yüzyılda Kayseri**. Kayseri: Mazaka Yayıncılık.
- Çayırdağ, M. (1981). "Kayseri'nin Mahalleleri", **Erciyes Dergisi**. Sayı 38.
- Çabuk, S. ve Demir, K. (2012). "Cumhuriyet Dönemi Kayseri'sinde İlk Kentsel Dönüşüm ve Vali-Belediye Başkanı Nazmi Toker". **Dönüşüm: Yaşam ve Mekana Etkileri**. 24. Uluslararası Yapı ve Yaşam Kongresi. Bursa.
- Demirel, Ö. (2000). **Osmanlı Vakıf-Şehir İlişkinine Bir Örnek: Sivas Şehir Hayatında Vakıfların Rolü**. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Elisseef, N. (1997). "Fiziki Plan". **İslam Şehri**. (Der.) R.B. Serjeant. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Eraşar, O. (2000). **Seyahatnamelerde Kayseri**. Kayseri: Kayseri Ticaret Odası Yayınları.
- Ergin, O. N. (1934). **İstanbul Şehri Rehberi**. İstanbul: İstanbul Cumhuriyet Matbaası.
- Ergin, O. N. (1936). **Türkiye'de Şehirciliğin Tarihi İnkışafı**. İstanbul: İ. Ü. Hukuk Fakültesi İktisat ve İçtemiyat Enstitüsü Yayınları.
- Evliya Çelebi (2006). **Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi**. Haz. Seyit Ali Kahraman, S. A. ve Dağlı, Y. 3. Cilt 1. Kitap. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Gallion, B. A. and Eisner, S. (1963). **The Urban Pattern**., New York: D. Van Nostrand Company.
- Gökbilgin, M. T. (1955). "XVI. Asır Başlarında Kayseri Şehri ve Livası", **Zeki Velidi Togan'a Armağan**, İstanbul.

- Grünebaum, von G., E. (1961). "The Structure of the Muslim Town". **Islam: Essays in the Nature and Growth of a Cultural Tradition**. (Ed.) Arbor E. London.
- İnbaşı, M. (2009). **1484-1500-1570 Tarihli Kayseri Tapu-Tahrir Defteri**. Kayseri: Kayseri Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Kaya, S. (2008). "Büyük Selçuklular Döneminde Bağdat". **Akademik Bakış** (Elektronik Dergi) Sayı 15.
- Kayseri Gazetesi, 9 Kasım 1949, Kayseri.
- Lefebvre, H. (1991). **The Production of Space**. Translated by Smith D. N., Oxford: Blackwell.
- Özbek, Y. ve Arslan, C. (2008). **Kayseri Kültür Envanteri**. Kayseri: Kayseri Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Quataert, D. (2006). "Tanzimat Döneminde Ekonominin Temel Prensipleri", Çev: Acun F., **Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**. (Ed. Halil İnalçık, Mehmet Seyitdanlıoğlu) Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Tanör, B. (2005). **Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri**, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Tümertekin E. (1979). **İstanbul'da Nüfus Dağılışı**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü.
- Üstündağ, N. (2005). "Osmanlı'da Şehir ve Şehri Geliştiren Unsurlardan Biri Olarak Ayanlar: Vidin ve Rusçuk Örneği (18. yüzyıl)". **Türkiyat Araştırmaları** Sayı 2.
- Yel, A. M. ve Küçükaşçı M. S. (2003). "Mahalle". **İslam Ansiklopedisi**. Cilt 27., Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Yerasimos, S. (1996), "Tanzimat'ın Kent Reformları Üzerine". **Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri**, Ed. Dumont P. ve Georgeon F. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları